

סוגית כל השופרות כשרים
(דף כ"ו.—כ"ז:)

ה ת ו כ ן

פרק ראשון: המינים הכשרים לשופר

- 3 א. שלוש מידות בשופר
6 ב. שיטתו הקיצונית של הרמב"ם והקושיות עליה
9 ג. קשיים במחלוקת ר' יוסי ורבנן
11 ד. דרך חדשה בהבנת שיטת הרמב"ם
14 ה. סוגית הירושלמי ושיטות הערוך והרמב"ם

פרק שני: דיני כפוף ופשוט

- 16 1. שיטת התוס': דין כפוף ופשוט מדאורייתא.
18 2. מקור דין כפוף ופשוט לשיטת התוס'. בירורים נוספים.
21 3. בירורים בסוגיה לאור דברי התוס': בעית הסברה ביובל.
25 4. קושי בדברי הריטב"א והר"ן. שיטת הרמב"ן בענין הסברות.
27 5. מחלוקת הרמב"ן והרשב"א האם כפוף ושל איל שתי מידות הן או אחת
31 6. פסק ההלכה בש"ע. שופר שאינו חלול מטבעו.

סוגית כל השופרות כשרים

פרק ראשון

המינים הכשרים לשופר

א. שלש מידות בשופר

שנינו (כ"ו.): "כל השופרות כשרים חוץ משל פרה מפני שהוא קרן א"ר יוסי והלא כל השופרות נקראו קרן שנא' במשוך בקרן היובל". והמש' הבאה (כ"ו:): "שופר של ר"ה של יעל פשוט... ובתעניות בשל זכרים כפופין... שוה היובל לר"ה לתקיעה ולברכות ר' יהודה אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים וביובלות בשל יעלים". ובגמ' שם: "א"ר לוי מצוה של ר"ה ושל יוה"כ בכפופין ושל כל השנה בפשוטין והתנן שופר של ר"ה של יעל פשוט הוא דאמר כי האי תנא דתניא ר' יהודה אומר בר"ה היו תוקעין בשל זכרים כפופין וביובלות בשל יעלים במאי קמיפלגי מר סבר בר"ה כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי... ומ"ס בר"ה כמה דפשיט איניש דעתיה טפי מעלי...".

הבעיה המרכזית בסוגיה היא בעית היחס בין שתי המשניות. מצטרפת לזה שאלת היחס בין סוגייתנו לבין הגמ' בדף ט"ז. "אמר ר' אבהו למה תוקעין בשופר של איל אמר הקב"ה תקעו לפני בשופר של איל כדי שאזכר לכם עקידת יצחק בן אברהם".

(1) כך היא הגירסה לפנינו. אך בכל כתבי־היד המובאים בדקדוקי סופרים: "הוא דאמר כר' יהודה דתנן; וכ"ה בר"ח ובריי"ף ובאור זרוע (הגהת הב"ח בריי"ף היא עפ"י הגירסה שלפנינו בגמ', ולא ראה את המקורות האחרים), ולגירסתנו "דתניא" אין אישור בשום מקום בדברי הראשונים. והמשך הגירסה בר"ח ובא"ז וברוב כתבי־היד (ע' דק"ס): "דתנן ר' יהודה אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים וביובלות [באחדים נוסף: תוקעין] בשל יעלים, כמו במשנה (גירסת כ"י וראשונים אחדים במש': "וביובלות תוקעין בשל יעלים").

וגירסת הרי"ף: "דתנן ר"י אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים כפופים" (הגירסה "היו תוקעין" שלפנינו בגמ' איננה בשום מקור, אף לא בב"י תקפ"ו ד"ה וטעם המביא את הגירסה "דתניא"). ובתשובת גאונים המובאת בא"ז (ס"ג ע"א) מצוטטת המשנה עצמה כך: "ר"י אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים כפופין". אמנם לפנינו בריי"ף גירסת המשנה היא: "בר"ה תוקעין בשל זכרים, בלי 'כפופין'. ובכה"י העיקרי של דקדוקי סופרים (כ"מ) הגירסה במש' היא: "בר"ה תוקעין בשל זכרים וביובלות תוקעין בשל יעלים", ובגמ': "דתנן ר"י אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים כפופין וביובלות תוקעין בשל יעלים פשוטין".

סוף דבר, מכל המקורות נראה בבירור שאין כאן שום ברייתא, אלא הגמ' מביאה כסיוע לר' לוי את דעת ר"י שכמשנה, אם כצורתה או בתוספת המלים 'כפופין' ו'פשוטין' שאינן במש' הבאות ללמדנו שדברי ר' לוי שמצות ר"ה בכפופים הם הם דברי ר"י שבר"ה תוקעין בשל זכרים, כי 'זכרים' ו'יעלים' שנקט ר"י נסמכים על לשון ת"ק 'זכרים כפופים' יעל פשוט' (ור' להלן שהראשונים נחלקו אם כפופים עיקר וזכרים נקטו לדוגמא בעלמא, או שזכרים דוקא וכפופים שאמר ר' לוי היינו זכרים כפופים, ומ"מ לדברי הכל דעת ר' לוי בר"ה היא

השיטה המבוררת העיקרית בסוגיה היא שיטת הרמב"ן, אותה מקבלים כצורתה הראשונה והר"ן, וגם דברי ראשונים אחרים קרובים אליה.

הרמב"ן מסביר שהמש' הראשונה עוסקת בהכשר שופר מעיקר הדין, דהיינו מדאורייתא, והיא קובעת שכל השופרות כשרים, חוץ משופר של פרה שהוא פסול ואין יוצאים בו. ור' יוסי מכשיר גם בשל פרה.² המש' השניה, לעומת זאת, אינה עוסקת בהכשר ופסול דיעבר, אלא במצוה לכתחילה מדרבנן: לת"ק מצוה לכתחילה לתקוע בר"ה בפשוטים, ולר' יהודה מצוה בכפופים. הרמב"ן מדגיש שבמה שאמרו התנאים "זכריים כפופים" ייעל פשוט — אין הכוונה שצריך דוקא אילים או יעלים, אלא לדוגמא בעלמא נקטו מינים אלו, והעיקר הוא שיהיו שופרות כפופים, או פשוטים, כמו שמסבירה הגמ': "מר סבר כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי ומ"ס כמה דפשיט" וכו', כלומר שהכל תלוי בכפיפות או בפשיטות. וכך אומר ר' לוי "מצוה... בכפופים". ומה שאמר ר' אבהו בפ"ק "למה תוקעין בשופר של איל" — זהו ענין שלישי, שאין לו מקור במשנה, אלא ר' אבהו מסביר את המנהג שנהגו העם לתקוע דוקא בשל איל ולא בשאר כפופים, והיינו משום מצוה מן המובחר להזכיר עקדת יצחק (והלשון "אמר הקב"ה" וכו' אינה מורה שיש כאן חיוב גמור מדאורייתא, או אפילו מדרבנן, אלא אסמכתא בעלמא היא, שכיון שצויה בתקיעת שופר אנהנו מדקדקים על עצמנו כאילו אמר לנו כך וכך. וכן: "אמר הקב"ה... אמרו לפני בר"ה מלכויות זכרונות ושופרות" האמור שם לפני כן, שאינו מדאורייתא). ומסכם הרמב"ן: "גמצא עכשיו שלש מידות בשופר כל השופרות כשרין בדיעבר בין פשוטין בין כפופין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן, לכתחילה מצוה בכפופין ומפרש בירושלמי כדי שיכופו לבם לתפלה³ ובכל הכפופין תוקעין, ומצוה מן המובחר בשל איל והוא מן הכפופין לזכרון של העקדה"⁴.

- ממש דעת ר"י). וכן דרך הש"ס בכמה מקומות לקצר או לשנות קצת את ל' המשנה לצורך ענין הסוגיה (ע' תוס' בכורות כ"ז: ד"ה וכי וריטב"א שבועות ה': ד"ה גמרא תנן). ובה נשמט הבסיס מדבריהם של כמה אחרונים המסתמכים על גירסתנו בגמ': "דתנא... היו תוקעין...". ע' יום תרועה כ"ז: ד"ה אך; רש"ש כ"ז: במשנה (ע' לקמן הערה 4); וכן לח"מ הל' שופר א', א' (אף כי לצורך הערת הלח"מ די לומר כנ"ל שהגמ' מוסיפה את המלה 'כפופים' ללשון המש', ע' להלן פסקה י' הערה 4).
- (2) ל' הרמב"ן בדרשה (עמ' כ"ג): "ור' יוסי הקשה להם או חלק ואמר דקין ושופר שם אחד". והנה לכאורה פשוט מסוגית הגמ' שר' יוסי חולק, שהרי גם לגבי הטעמים הנוספים — שאין קטיגור נעשה סניגור ומשום ב' וג' שופרות — הוצרכה הגמ' להסביר מדוע חולק ר' יוסי, ומניין שהוא חולק עליהם בכלל, אלא ע"כ משום שהיה ברור לגמ' שר' יוסי מכשיר בשל פרה. אך בירושלמי על המש': "הוון בעי מימר ולא פליגין אשכחת תגי ר' יוסה מכשיר בשל פרה וחכמים פוסלין", ולפי"ז דברי הרמב"ן הם ההו"א והמסקנה של הירושלמי (וכבר העיר כן בדרשה הוצ' שעוועל). אך מ"מ ק"ק לשם מה הוצרך להזכיר את ההו"א, ואף לא ציין בפירוש שהאפשרות השניה היא האמיתית.
- (3) הרמב"ן נוקט את ל' הירוש' כי בה מוסבר יותר מהו "כמה דכייף איניש טפי מעלי".
- (4) בתחילת דבריו בדרשה (עמ' כ"ז) כתב הרמב"ן: "דכל השופרות כשרין... דכולן אם תקע בהן יצא אבל שופר שבמקדש שהיא מצוה שלכתחילה היה של יעל פשוט דכולה הך מתני' מצוה הנוהגת במקדש קתני כדקאמר נמי ופיו מצופה זהב ושתי חצוצרות וכו' שכל אלו אינן עיכוב אלא מצוה דמקדש ניבנה". והרש"ש כתב לחדש מדעתו שדיני כפוף ופשוט הם מצוה לכתחילה רק במקדש (והביא לכך ראייה מהלשון "היו תוקעין", אך המלה 'היו' איננה בגירסת הראשונים והב"י כנ"ל הערה 1). אך מדברי הרמב"ן המצוטטים בפנים וכן מחידושינו (ד"ה שם ע"ב) מוכח שפשוט או כפוף הוא דין דרבנן לכל מקום ולא דוקא למקדש. וכך הבינו הראשונים המקבלים את שיטת הרמב"ן, כדלקמן. ונראה שכוונת הרמב"ן לומר כי

הרישב"א מקבל אף הוא את שיטת הרמב"ן בענין שלש המידות, אלא שהוא נותן להן שמות קצת שונים: המש' הראשונה עוסקת בהכשר ופסול מדאורייתא, המש' השניה עוסקת במצוה מן המובחר מדרבנן, דברי ר' אבהו אינם לא לחיוב דאורייתא ואף לא למצוה מן המובחר, אלא שכך נהגו, ור' אבהו נותן טעם למנהג. ונראה שההבדל בין שיטת הרמב"ן והרישב"א הוא רק הבדל שבמינוח (ואולי יש נפ"מ לענין מידת ההשתדלות הדרושה לקיום הדין של כפוף, שלרמב"ן הוא דין לכתחילה גמור ולרישב"א רק למצוה מן המובחר, ע' להלן פסקה י"א הערה 4).

הרישב"א, לעומת זאת, מודה לרמב"ן וסיעתו בחילוק שבין דין המש' הראשונה לדין השניה, אך אינו מחלק בין המש' השניה לדברי ר' אבהו, ולשניהם הוא קורא בשם "מצוה מן המובחר". ובפשטות נראה מדבריו שיש רק שתי מידות בדיני השופר: המש' הראשונה עוסקת בפסול דאורייתא, ואילו ר' לוי (המש' השניה) ור' אבהו אומרים דבר אחד והוא שמצוה מן המובחר מדרבנן לתקוע בשל זכרים כפופים דוקא, ולמצוה זו יש שני טעמים: משום כמה דכייף איגיש דעתיה, וכדי להזכיר את עקידת יצחק. (על דברי התוס' הקרובים לזה — להלן פסקה ו'). על גימוקי מחלוקת זו שבין הרמב"ן וסיעתו לרשב"א נעמד אי"ה להלן פסקה י'.

הראשונים שזכרו עד כה מגמקים בארבעה טעמים את דעתם שהמש' השניה שופר של ר"ה של יעל פשוט" וכו' עוסקת במצוה לכתחילה מדרבנן ולא בפסול דיעבד:

(א) בתורה לא נזכרו לענין שופר של ר"ה לא כפוף ולא פשוט לא זכרים ולא יעלים אלא "שופר תרועה" סתם, וכיון שכולם נקראים שופר מגין לנו לפסול שופר זה או אחר.

(ב) לדעת ר' יהודה בר"ה תוקעים בכפופים וביה"כ בפשוטים, אך בפ' רביעי (ל"ג:—ל"ד.) הרי מבואר שר"ה ויובל למדים זה מזה בהיקש: "בחודש השביעי — שיהו כל תרועות החודש השביעי זה כזה", או בגזירה שוה שביעי שביעי, ואת עצם הדין שהתקיעה בר"ה היא בשופר לומדים מיה"כ, וא"כ איך יתכן שבסוג השופר אין הם שווים. אלא ודאי שמדאורייתא כל השופרות כשרים, והדינים של כפופים ופשוטים הם מדרבנן, מהטעמים של "כמה דכייף" וכו', ועל דינים דרבנן אלה שנימוקם עמם לא חלים היקש או גז"ש שהן מידות בדינים דאורייתא (על מחלוקת ר' יהודה ורבנן ע' להלן פסקה ז' ואילך).

(ג) אם ת"ק של המשנה השניה פוסל אף בדיעבד בכל שופר כפוף, וכן ר' יהודה פוסל אף בדיעבד בכל שופר פשוט — א"כ יוצא שיש כאן מחלוקת אחת מרובעת המשתרעת על שתי המשניות: לת"ק של המש' הראשונה כל השופרות כשרים חוץ משל

המש' שופר של ר"ה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי הצוצרות מן הצדדים" וכו' מתארת את אופן התקיעה במקדש, ואופן התקיעה המיוחד למקדש — בחצוצרות ופיו מצופה זהב וכו' — הוא רק דין לכתחילה, כי מן התורה אין הבדל בין מקדש לגבולין לענין תקיעת שופר, ורק מדברי קבלה אנו לומדים שהיקנו נביאים לציין ולייחד את תקיעת המקדש, והמש' מתארת כבר את כל אופן התקיעה לכתחילה במקדש, בין בדינים המיוחדים למקדש ובין בדיני לכתחילה — דומיא דדיני המקדש שהם לכתחילה, כנ"ל — הגוהגים בכל מקום, כגון כפוף ופשוט. או שמא כוונת הרמב"ן לומר שבמקדש היו גוהגים לתקוע בשל יעל דוקא, וכ"כ הרישב"א, והטעם הוא אולי מפני ששל יעל הדור משאר פשוטים, ע' להלן פסקה י', אך בגבולין המצוה לכתחילה היא פשוטים או כפופים (לפי הדעות השונות), כמ"ש ר' לוי, ואין דין לתקוע דוקא בזכרים או ביעלים.

פרה, לר' יוסי אף של פרה כשר, לת"ק של המשנה השניה פשוטים כשרים וכפופים פסולים, ולר' יהודה וכו'. אך א"כ היה למשנה לבקוט באמת לשון של מחלוקת אחת, דהיינו לומר את דברי ת"ק של המשנה השנית בלשון: ר' פלוני אומר שופר של ר"ה של יעל פשוט וכו', או: אחרים אומרים שופר וכו', כדרך המשנה בכל מקום. אבל עכשיו שהמשנה השניה מתחילה "שופר של ר"ה של יעל פשוט" — מוכח שזהו ענין חדש שאינו המשך של המחלוקת הקודמת.

(ד) לשון ר' לוי "מצוה של ר"ה ושל יוה"כ בכפופין" מורה שהדברים אמורים למצוה לכתחילה, ולא לפסול בדיעבד שופרות אחרים.

לנימוקים אלה יש להוסיף עוד נימוק חמישי עפ"י התוספתא (ב', ב'), המובאת בירושלמי (פ"ג ה"ה) בשם ר' יוחנן, וכתובה הרא"ש והרשב"א והריטב"א (וצע"ק מדוע לא צירפה לנימוקי שיטתם): "ר' יהודה אומר בר"ה תוקעין בשל זכרים וביובל בשל יעלים נתנו חכמים את המצוי למצוי ואת שאינו מצוי לשאינו מצוי" [בגירסת הרא"ש הרשב"א והריטב"א: "תיקנו (תקון) מצוי למצוי" וכו'. ובירושלמי לפנינו: "כדי ליתן את המצוי" וכו']. הרי שזו תקנת חכמים ולא דין דאורייתא.

ב. שיטתו הקיצונית של הרמב"ם והקושיות עליה

לעומת שיטת הראשונים הנ"ל עומדים דברי הרמב"ם בפתחת הלכות שופר: "מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בר"ה שגא' יום תרועה יהיה לכם ושופר שתוקעין בו בין בר"ה בין ביובל הוא קרן הכבשים הכפוף וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש". הרי שהרמב"ם פוסל אף בדיעבד בכל השופרות חוץ משל איל (ואולי חוץ משל איל כפוף, ר' להלן), ולכאורה קמות כנגדו תש הקושיות הנ"ל. ואמנם הראב"ד משיג

(5) והריטב"א מוסיף שלפחות הגמ' היתה צריכה לציין שת"ק של המש' השניה חולק על ת"ק של הראשונה אע"פ שדברי שניהם נשנו בסתם.

(6) ואין לומר שזה משום שלא מוכח מהל' "תיקנו" שזהו רק דין לכתחילה, כי יתכן שתיקנו פסול-דיעבד מדרבנן, שהרי גם הנימוקים א"ג' אינם מוכיחים שאין כאן פסול-דיעבד מדרבנן, אלא רק שאין כאן פסול דאורייתא. וע' "יום תרועה" כ"ו: סד"ה תוס'.

(1) הכס"פ הביא את דברי הארזות חיים שכתב שאולי אין כוונת הרמב"ם לפסול שופר של עז ושל תיש ושל יעל, כי כולם בכלל 'כבש', והכוונה למעט רק של פרה, והט"ו (תקפ"ו ס"ק א'), המתזיק בהבנה זו בשיטת הרמב"ם, מסביר שעז היא בכלל כבש, כי שניהם נקראים 'שה', ככתוב: "שה כשבים ושה עזים" (דברים י"ד, ד'), ויעל היא עז-הבר כשמה הלועזי שכתב רש"י "שטיין בוק", שפירושו: תיש-הסלע, כך שיעל אף היא בכלל 'שה' או 'כבש'. וכתב הט"ו: "וא"כ הוה שיטת הרמב"ם כשיטת הרא"ש", וכבר תמה עליו הפמ"ג שהרי מסתבר שיש עוד מיני חיות מלבד יעל שקרניהן ראויות לשופר (קרני רוב החיות אינן חלולות והן פסולות לשופר, כמבואר בש"ע שם), ולפי הרא"ש הריהן כשרות ואילו לפי הרמב"ם פסולות, שהרי אינן בכלל עז וכבש. [עוד תמוה מ"ש הט"ו קודם לכן, מיד אחר פירושו הנ"ל: "והוא מוכח שאל"כ למה לא זכר מדין איל כלום שזה זכר לעקידת יצחק אלא ודאי שכל אלו נכללים בכלל איל שהוא כבש ולא בא להוציא אלא פרה". ולכאורה מה זו ראייה ש"כל אלו נכללים בכלל איל", אולי דברי הרמב"ם הם כפשוטם שרק מין כבש זכר וזהו הזכר לעקידה שהיתה במין כבש (ושמא כוונת הט"ו רק להוכיח שלזכר העקידה אין צורך דוקא באיל בן שנתיים, אלא גם כבש בן שנתי או כבשה מועילים. אך אין זה במשמעות הלשונית)]. ויש להעיר עוד שאם הרמב"ם מכשיר רק בשל עז ויעל ושאר מינים פסולים לא מועילה הבנת הארזות חיים

במקום: "א"א הפריז על מדותיו אלא מצוה בכפופין ואם תקע בשל יעל יצא". ובדרשתו (עמ' ל"ג): "ובמה תוקעין בשופר של איל אע"פ שאמרו כל השופרות כשרין בין של יעל בין של איל חוץ משל פרה וכו' אם תקע בשל יעל או בשל עז יצא² אלא שמצוה לתקוע בשל איל כדי להזכיר אילו של יצחק". וזה כשיטת רוב הראשונים הנזכרת לעיל (על עמדת הראב"ד במחלוקת הרמב"ן והרשב"א הנ"ל אם שתי מידות הן בשופר או שלש ר' להלן סוף פסקה י').

והנה מדברי הר"ן נראה שהבין כי לשיטת הרמב"ם הפסול של כל השופרות חוץ מקרן הכבש הוא מדאורייתא, ומחלוקת רבנן ור' יוסי ות"ק של המשנה השניה ור' יהודה היא מחלוקת מרובעת אחת. שכן הר"ן מקשה על הרמב"ם את ארבע הקושיות הנ"ל בפסקה א': שמלשון המשנה משמע ששתי מחלוקות הן, ושפטוסק לא כתוב לא כפוף ולא פשוט, וכו'. ולהלן בפסקה ר' נראה ששיטת התוספות אמנם כך היא, שפסול שופר שאינו של זכרים כפופים הוא מדאורייתא.

אך מדברי הרמב"ם בפיהמ"ש מוכח בבירור שלדעתו מחלוקת רבנן ור' יוסי במשנה הראשונה ומחלוקת ת"ק ור' יהודה במשנה השניה — שתי מחלוקות שונות הן. שכן בפירושו למשנה הראשונה כתב הרמב"ם: "ואין הלכה כר' יוסי", ועל המשנה השניה כתב (לפי תרגום הרב קאפח, וכע"ז בדפוסים): "ואמרו לעיל ששופר של ר"ה של יעל אינה הלכה וכן אין הלכה כר' יהודה ופסק ההלכה שופר של יובל ושל ר"ה של זכרים כפופים". ומה שבמשנה הראשונה דחה מההלכה רק את דעת ר' יוסי, ולא כתב: "וזו המשנה אינה הלכה", או: "ואין הלכה כת"ק ולא כר' יוסי" — מוכח בפירוש שלדעת הרמב"ם שתי המשניות שתי מחלוקות שונות הן, ובראשונה הלכה כחכמים, ובשניה אין הלכה כדעות הנוכרות במשנה אלא כר' לוי ולפי"ז ברור לכאורה שהרמב"ם אינו פוסל מדאורייתא את כל השופרות חוץ משל זכרים, שהרי הוא פוסק כחכמים שכל השופרות כשרים חוץ משל פרה. אך הנה להלן פסקה ד' נראה שהרא"מ מסביר לשיטת התוס' שהדין של כפופים ופשוטים נודע מקבלה, ונמסר בקבלה שמקצת השופרות שתוקעים בהן למצוות התורה צריכים להיות כפופים ומקצתם פשוטים, אך לא נמסר איוו מצוה צריכה כפוף ואיוו פשוט, ונחלקו בזה התנאים במשנה השניה. ומוסיף הרא"מ להסביר שהמשנה הראשונה אינה נוגעת במחלוקת זו, אלא ת"ק אומר שכל השופרות כשרים — מהם דוקא למצוה זו ומהם דוקא לזו — חוץ משל פרה שאינו כשר לשום מצוה, ור' יוסי מכשיר אף בשל פרה, ובמשנה השניה המחלוקת היא לגבי השופרות הכשרים — לרבנן כדאית להו ולר' יוסי כדאית ליה — אילו מהם כשרים לר"ה ואילו ליובל או לתענית. ולכאורה מהוה הסברו של הרא"מ פתח להבנת שיטת הרמב"ם. אך הנה לשיטתו של הרא"מ צריך לומר שתקיעת שופר בתעניות היא מן התורה, כי לת"ק יכולה להתקיים הקבלה שיש תקיעה בכפופים רק בתעניות, וכן לר' לוי בפשוטים. אבל להלן שם יתבאר

להסיר מעל הרמב"ם את קושיה א' הנ"ל בפנים היכן כתוב בתורה שרק מין כבש כשר. ועצם הבנת הא"ח דחוקה, וכבר כתב הכס"מ שאינה במשמעות דברי הרמב"ם, וגם ערוך השלחן (תקפ"ו, ג') כתב שדברי הט"ז תמוהים. [האחרונים (ע' הגהות רע"א וחתם סופר ועוד) תמחו על מ"ש הט"ז שם שאיל (י' קמוצה) הוא מענין שה כשבים, ע"ש, וטענו שזו טעות, כי איל בקמץ שהוא מין חיה לחוד, ואיל בחיריק שהוא בהמה לחוד. אך אולי כוונת הט"ז לכך שאיל בקמץ הוא איל(א) צרויה) הבר, וזה טעם קרבת השמות של איל בחיריק ואיל בקמץ, וכמ"ש שם שיחמור הוא עז-הבר, ע"ש].

(2) מכאן מוכח כדברי הכס"מ (שם) שבהשגות נקט הראב"ד יעל לדוגמא בעלמא וה"ה לשאר מינים, וסרה תמיהת המ"מ, ע"ש. וכבר העיר כן מו"ל הדרשה בהערה צ"ט.

שמחלוקת ראשונים היא האם בתעניות תוקעים מן-התורה בשופר בגבולין, ושיטת הרמב"ם היא שבכל מקום תוקעים בחוצרות ולא בשופר; והשופר שעם החוצרות במקדש נראה שהוא מדרבנן לדברי הכל, ע' להלן שם, וא"כ יוצא שא"א להסביר את שיטת הרמב"ם בדרכו של הרא"מ (אך ע' להלן שם הערה 7 שיש אולי דעה שהשופרות במקדש הם מדאורייתא, וזוהי פרצה דחוקת שנותרת להבנת שיטת הרמב"ם בדרך זו).

הלח"מ — אף על פי שאינו מזכיר את פיהמ"ש — מציע דרך חדשה להבנת שיטת הרמב"ם: המחלוקת במשנה הראשונה היא בפסול ובהכשר מדאורייתא, והלכה כחכמים שמדאורייתא כל השופרות כשרים חוץ משל פרה. המחלוקת במשנה השניה היא בדין דרבנן, ופירושה שלת"ק שופר של ר"ה דינו מדרבנן בשל יעל פשוט וכל האחרים פסולים מדרבנן (כלומר שאם אין לו של יעל אל יתקע — שהרי הרמב"ם אינו מזכיר שאם אין לו שופר של כבש תוקע באחר — וביטלוהו רבנן מהמצוה בשב ואל תעשה כמו בשבת), ושל יובל בשל זכרים כפופים, ולר' יהודה להיפך, והלכה כר' לוי ששופר של ר"ה ושל יובל בשל זכרים כפופים וכל השאר פסולים מדרבנן. בזה מיושבות שלש הקושיות הראשונות על הרמב"ם הנוכרות בפסקה הקודמת (ע"ש): מדאורייתא באמת כשרים כל השופרות בין בר"ה ובין ביובל, ולכן סרות הקושיות א' וב', והמחלוקות במשנה הראשונה ובשניה באמת שתי מחלוקות הן, ולכן סרה קושיה ג'. גם הקושיה החמישית הנ"ל שם — מל' התוספתא "נתנו חכמים (תיקנו) את מצוי למצוי" — סרה בזה, כי יש להבין שזוהי אמנם תקנת חכמים ולא דין תורה אך מ"מ תיקנו לפסול אפילו בדיעבד. ובאשר לקושיה ד' הנ"ל מהלשון "מצוה של ר"ה" — י"ל שלשון זו אין משמעה בהכרח מצוה לכתחילה, אלא ה"ו כמו "מצות חנוכה נר איש וביתו" (שבת כ"א), "מצות חליצה בשלשה דיינים" (יבמות ק"א), שהם לעיכוב (ויש להסביר שר' לוי נקט לשון "מצוה של ר"ה" ולא "מצות ר"ה" בגלל ההמשך "וישל כל השנה בפשוטים". ולא רצה לומר "מצות ר"ה ויה"כ בכפופים ומצות כל השנה בפשוטים" כי מלבד האריכות גם היה משמע שמצות כל השנה היא דוקא בפשוטים, ולא כן שיטת הרמב"ם כדלהלן פסקה ט' הערה 5. ובכתבי יד יש באמת גירסה: "מצות ר"ה ויה"כ בכפופים ושל כל השנה" וכו', או: "מצות שופר של ר"ה ויה"כ" וכו', ע' דקדוקי סופרים). [ישוּב זה לקושיה ד' מתאים כמובן גם להבנת הר"ן הנ"ל שלשיטת הרמב"ם פסול פשוטים הוא מדאורייתא].

אך ברור שישנם קשיים רציניים גם בדרכו זו של הלח"מ. קודם כל קשה עצם הסברה שרבנן פסלו בדיעבד שופרות פשוטים מהטעם של כמה דכייף איניש דעתיה טפי עדיף או מהטעם של זכירת עקידת יצחק, וביטלו משום טעמים אלה את מי שאין לו כפופים ממצות עשה של שופר. ואין זה דומה לר"ה שחל להיות בשבת או לשאר מקומות שהעמידו דבריהם במקום עשה (ע' פסחים צ"ב), כי בכלם הטעם הוא משום גזירה שמא יבואו לעבור על איסור דאורייתא³. עוד מתקשה הלח"מ בעצמו בכך שהלשון "כל השופרות כשרים" שבמשנה הראשונה משמעה כשרים ממש למעשה, ואין דרך המשנה לומר "כשר" על דבר שלמעשה הוא פסול אפילו בדיעבד, אף אם פסולו הוא רק מדרבנן. ומאידך קשה ההפך בלשון הרמב"ם, שכתב בסתם "ושופר שתוקעים בו... הוא קרן הכבשים הכפוף וכל השופרות פסולין חוץ מקרן הכבש", ולא הזכיר כלל שמן-התורה כולם כשרים אלא שמדברי סופרים השופרות שאינן של כבש פסולים, כדרכו בשאר מקומות.

3) איסור חצרות וקרפיפות (פסחים שם) הוא גזירה משום הוצאה מרשות לרשות ואיסור הזאה (שם) הוא משום תיקון כלי.

נוסח להציע דרך חדשה להבנת שיטת הרמב"ם, לפיה ייושבו הקשיים הנ"ל ויתורצו קשיים אחרים שישנם בסוגיה זו לשיטת שאר הראשונים. לשם כך נתבונן מעט בעצם מחלוקת התנאים במשנה ראשונה.

ג. קשיים במחלוקת ר' יוסי ורבנן

במשנה הראשונה (כ"ו.) אומרים חכמים (ת"ק) שכל השופרות כשרים חוץ משל פרה מפני שהוא קרן, ור' יוסי חולק¹ באמרו: "והלא כל השופרות נקראו קרן שנאמר במשוך בקרן היובל". ובגמ' על זה: "ורבנן כל השופרות איקרו שופר ואיקרו קרן (גירסת רש"י: "איקרו קרן ואיקרו שופר", והוא מפרש: "איקרו קרן כדאמרן ואיקרו שופר דכתיב במתן תורה במשוך היובל וגו' וכתוב ויהי קול השופר") דפרה קרן איקרי שופר לא איקרי דכתיב בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו ור' יוסי אמר לך דפרה נמי איקרי שופר דכתיב ותיטב לה משור פר... משופר ורבנן כדרב מתנה דאמר רב מתנה מאי שור פר שהוא גדול כפר". וכתב הריטב"א על טעמם של רבנן: "ונראה דגריעותא לאו משום דלא איקרי שופר אלא משום דאיקרי קרן ואילו לא איקרי לא שופר ולא קרן כשר דהא קרן יעל שתוקעין בו לא אשכחן דאיקרי שופר והוא כשר משום דלא איקרי קרן". והדברים קשים מאד, כי אם אנו מכשירים בשל יעל ושאר חיות אע"פ שהתורה דורשת לתקוע בשופר — הרי שאנו סוברים שקרני כל החיות נקראות בלה"ק 'שופר', וכך אמנם כתבו ראשונים שכל הקרנים החלולות נקראות 'שופר', מלשון שפופרת או מלשון שיפור ותיקון, וא"כ לכאורה מה טעם הוא זה לפסול בשל פרה מפני שבברכת משה נזכרה לשון 'קרן' — הנהגת בכל החיות — לגבי שור, ומנין לומר שכוונת התורה שם להוציא את קרן השור מכלל שופר, וכי אין התורה יכולה להשתמש במלה קרן לגופה ולצרכה שם בלי שום כוונה לרמוז להלכות שופר? ועוד, שהרי בפשטות נראה שהלשון 'שופר' מיוחדת לכלי אחרי שנתלש והוצאה זכרותו ממנו, שאז הוא שפופרת חלולה ממש, ונעשה בו תיקון ושיפור, וכך אמנם כתב בפירושו הרמב"ן בדרשה (עמ' כ"ו), וא"כ מה ראה מ"וקרני ראם קרניו" לענין שופר, והרי שם מדובר בקרנים מחוברות, ואי אפשר לקרוא להן שופר אלא קרן, ואיך אפשר א"כ לומר שהתורה נקטה לשון 'קרן' לומר שאינו שופר.

והנה הרמב"ן בדרשתו (שם) אמנם מתקשה בשאלה האחרונה ונותן לה תשובה. להבנת תשובתו של הרמב"ן יש להציע הקדמה קצרה מדבריו לעיל שם: בקרני החיות יש שני סוגים, יש קרניים שגלדן חלול ובתוכו העצם הנקראת 'זכרות', כגון קרני הכבשים והעזים והבקר והיעל וכיו"ב, ויש קרניים שאין להם גלד חלול וזכרות אלא כולן עצם אחת, כגון קרני ראם וצבי² ודומיהן. בשם 'שופר' נקראות רק הקרניים החלולות שיש להן זכרות, אחרי שנתלשו והוצאה מהן זכרותן, ואילו קרניים שכולן עצם, או הזכרות עצמה לבדה בקרניים מהסוג הראשון — אף אם תלשן וקדח בהן אינן נקראות 'שופר', אלא שמן בשאר 'קרן' כשמה של כל קרן בעודה מחוברת בגוף הבהמה (ומשום כך לא הוצרכה המשנה לומר חוץ משל ראם, כי של ראם אין שמה 'שופר' ואינה בכלל 'כל השופרות כשרים', וכן אמרו [כ"ז:]: שקדחו בזכרותו כשר משום שמין במינו אינו חוצץ, ומשמע שאם הוציא את הזכרות וקדחה ותקע בה לבדה פסול כי אין שמה שופר). ועתה: הדיוק מהפסוק "בכור שורו" וכו' הוא מזה שלא כתוב "בכור שורו הדר לו וקרניו

(1) ע' לעיל פסקה א' הערה 2.

(2) את הדוגמא של צבי מזכירים הרשב"א והר"ן.

ראם קרניו" בכף הדמיון, כפי שהיה ראוי להיות לפי הדקדוק (וכן מצינו "כתועפות ראם לו", במדבר כ"ג, כ"ב), אלא נכתב "וקרני ראם קרניו", לרמוז לך שקרן השור היא כאילו ממש קרן ראם, ושם 'קרן' נשאר עליה גם אחרי שנתלשה ותוקנה, כמו בקרן ראם, והרמז הוא לצורך הלכות שופר. והנה מ"ש המשנה: "חוץ משל פרה מפני שהוא קרן", ולא אמרה: "מפני שנקרא קרן", להדגיש שמהפסוק אנו לומדים שקרן השור ממשיכה להיות קרן גם אחרי שנתלשה, והריזי כאילו היתה מהקרניים העשויות עצם אחת ששם 'קרן' עליהן לעולם ואינן נקראות שופר.³

עפ"י הדברים האלה מיושב הקושי הב"ל מנין לנו שיש לדרוש משהו מ"בכור שורו" וכו' לענין שופר, והתשובה היא ששינוי הלשון — 'קרני' תחת 'וכקרני' — אומר דרשני, אך מלבד ההנחות המחודשות הנ"ל שמצריך הסבר זה של הרמב"ן — ולא כל הראשונים מודים בהן⁴ — יש בו גם קושי מסוים, והוא שלר' יוסי הלומד מ"שור פרה" שגם קרן השור נקראת שופר⁵ נמצא ששינוי הלשון של "וקרני ראם קרניו" מיותר, ואף שאפשר אולי ליישבו עפ"י הפשט (שזה ליתרון חזוק, לומר שקרניו אינן רק דומות לקרני ראם אלא הריהן כאילו קרני ראם ממש לכה ולהדר; משא"כ כמוכן בפסוק "אל מוציאם ממצרים כתועפות ראם לו" שם צריך להדגיש שזהו דימוי בעלמא, יתעלה הא"ל על כל דמיון) — מ"מ היה לגמ' לשאול: ור' יוסי האי וקרני ראם קרניו מאי עביד ליה; ולתרוץ: לר' יוסי האי מיבעי ליה לגופיה, או: ר' יוסי וקרני וכקרני לא דריש, וכד'.

הראשונים⁶ הקשו עוד על המשנה הראשונה מדוע אין אנו פוסלים בשופר של עז, והרי גם הוא נקרא בכתובים 'קרן' ולא נקרא 'שופר', שכן כתוב בדניאל ח', ה: "והנה צפיר העזים... והצפיר קרן חזות בין עיניו". ואמנם לפי דרכו של הרמב"ן אין כאן קושי, כי במתובר אפילו הקרניים החלולות 'קרן' שמן, ודניאל הרי ראה קרן מחוברת, ושינוי לשון אין כאן⁷. ועוד תירץ הרמב"ן שבמראה הראו לדניאל שעיר בעל קרן שכולה עצם אחת, שהיא חזקה יותר, וכמו כן ראה אותה בין עיניו אע"פ שאינה כן במציאות, וקרן

(3) היום תרועה (כ"ו. ד"ה מתני') נותן טעם אחר ללשון "מפני שהוא קרן", ע"ש.

(4) ע' להלן פסקה י"א לענין קרניים שאינן חלולות, וע' תוס' כ"ו. ד"ה והיה לענין הפסוק וקרני ראם קרניו, שהוא מחיים ואעפ"כ מביאים ממנו ראיה (וצ"ל שלדעתם גם מחיים שייכת ל' שופר', אך הרמב"ן כתב בדרשה עמ' כ"ו ש"זה רחוק מאד").

(5) בב"ק ב': אומרת הגמ' שד"ת מדברי קבלה לא ילפינו, ע"ש, וצ"ע אם בענייננו אפשר לתרוץ שגילוי מילתא בעלמא הוא כמו שתירצו שם. כי לכאורה זה פשוט לנו שכל הקרניים החלולות נקראות 'שופר', ואף מינים שלא נזכרו בתורה בפירוש כשרים משום כך, ומסתבר אפוא שגם קרן הפרה נקראת בלשון הקודש 'שופר', אלא שהיתה לנו הו"א לדרוש מהכתוב 'וקרני ראם קרניו' שקרן של פרה פסולה, ומרמז הכתוב בזהלים אנו למדים שגם קרן פרה כשרה לשופר (והלימוד מזהלים הוא מזה שראה הכתוב לרמוז כאן לשופר, אך מעצם העובדה שקוראים לקרן פרה בשם 'שופר' אין ראיה, כי כל הקרניים החלולות שמן בלה"ק 'שופר'). אך יתכן שזה בכל זאת רק גילוי מילתא, כי הגמ' סוברת שאם התורה פוסלת קרן פרה לשופר פירוש הדבר שקרן פרה אינה נקראת כלל בלה"ק 'שופר', אלא 'קרן' שמה (וכ"מ בלבוש תקפ"י, א' ע"ש), ואם אנו מוצאים שקרן הפרה נקראת בכל זאת בכתובים בשם 'שופר' (אף אם לא היה זה דרך רמז אלא סתם שימוש בלשון שופר) — ע"כ שגם היא בכלל 'שופר' האמור בתורה, וה"ל גילוי מילתא בעלמא. ולפי האפשרות הראשונה צ"ל שגמרא גמירי לה שקרן פרה כשרה לשופר ואחא דוד ואסמכה אקרא, כתענית י"ז.

(6) הרמב"ן בחידושי כ"ו. ד"ה וראיה, ובדרשה עמ' כ"ד בשם תוס', וכן הריטב"א כ"ו. ד"ה א"ר יוסי.

(7) כ"כ הריטב"א לפי דרכו של הרמב"ן, והרמב"ן עצמו מביא את הקושיה ואת התירוץ הנזכר בסמוך לפני שהניח את היסוד שמחוברת לעולם קרן שמה.

שכולה עצם 'קרן' שמה ולא 'שופר', כנ"ל. ובשם התוספות * כתב שתירצו באופן אחר, והוא שלעז ולכבש ששתיהן בהמה דקה יש שם משותף והוא 'שה', ככתוב (דברים י"ד, ד'): "שה כשבים ושה עזים", ולכן מניחים שגם השם 'יובל' שייך לשני המינים, וקרן היובל הרי נקראת שופר.

ד. דרך חדשה בהבנת שיטת הרמב"ם

נראה עתה שהקשיים הנ"ל בענין מחלוקת ר' יוסי ורבנן נפתרים בנקל עפ"י דרך חדשה בהבנת שיטת הרמב"ם בהכשר השופרות. לשם הסברה דרך זו עלינו להציע עוד הקדמה אחת קטנה, והיא: הראשונים נחלקו בפירוש השם "יעל" הנזכר במשנה השניה. הערוך פרש ש"יעל" זוהי משכה נקיבה, ושאר הראשונים (ע' תוס' ועוד) חולקים וסוברים שיעל היא מין חיה, והיא ה"אקו" הנזכר בתורה (דברים י"ד, ה'), שכן תרגום אונקלוס ל"אקו" הוא "יעלא" (על שאר נימוקי המחלוקת ע' להלן).

ועתה יש לנו לומר כך:

- (א) הרמב"ם סובר כערוך שיעל הנזכרת כאן היא כבשה נקיבה.
- (ב) לדעת הרמב"ם מכיון שהתורה מצוה לענין ר"ה "והעברת שופר" אין יוצאים י"ח מן התורה אלא במין שהכתוב קראו 'שופר', והמין היחיד הנקרא בתורה בשם 'שופר' הוא קרן היובל, דהיינו קרן הכבש.
- (ג) "כל השופרות כשרים" במשנה הראשונה פירושו: "בין של איל בין של יעל" הנזכרים להלן. זוהי ל' רש"י במשנה, והרמב"ם מפרש ג"כ כך, ולדעתו היינו דוקא של איל ושל יעל (משא"כ לדעת רש"י שפירש שיעל היא מין חיה — מסתבר שאיל ויעל לאו דוקא. אך ע' להלן פסקה ז').
- (ד) המשנה הראשונה אומרת שכל השופרות כשרים, דהיינו כל מה שהוא ממין 'שופר' כשר, לא רק של היובל הזכר שבו מפורשת בתורה ל' 'שופר' אלא גם של הנקיבה שלו, היעל, מפני שהם מין אחד, וקרני שניהם נקראות שופר. אבל מה שבני אדם קוראים בשם 'שופר' של פרה — פסול, מפני שהוא קרן סתם ולא שופר, כי בלשון התורה אינו נקרא 'שופר' אלא 'קרן'. בא ר' יוסי — ששמע את ת"ק אומר רק "מפני שהוא קרן" — ותמה: והלא כל השופרות נקראו קרן, ומה פסול בכך ששופר של פרה נקרא קרן? ומבארת הגמרא שת"ק ענהו שאין כוונתו שהשם 'קרן' פוסל, אלא שחסרון השם 'שופר' פוסל: השופרות ממין הכבשים נקראו 'שופר' ונקראו 'קרן', אך שופר של פרה נקרא 'קרן' ולא נקרא 'שופר', ור"י סובר כי בתהלים נרמז שגם של פרה נקרא 'שופר', וצריך לומר שנמסר בקבלה שגם של פרה נקרא 'שופר', אע"פ שלא נזכר בפירוש בתורה, ואתא דוד ואסמכיה אקרא (כתענית י"ז: 1), ואין הלכה כר' יוסי.
- (ה) המשנה השניה עוסקת במצוה לכתחילה מדרבנן, כמו שפירשו כל הראשונים: לדעת ת"ק בר"ה מצוה לתקוע בשל יעל פשוט, משום כמה דפשיט איניש דעתיה עדיף, ולדעת ר' יהודה מצוה לתקוע בשל זכרים כפופים, וכן הלכה, כמ"ש ר' לוי.

מעתה מדויקת לשון הרמב"ם להפליא: "ושופר שתוקעין בו בין בר"ה בין ביובל הוא קרן הכבשים הכסוף וכל השופרות פסולים חוץ מקרן הכבש", כלומר: שופר שתוקעים

(8) אינם התוס' שלנו, ע' עמ' 427.

(1) וע' לעיל פסקה ג' הערה 5.

בו לכתחילה הוא קרן הכבשים הכפוף דוקא, משום כמה דכייף איניש טפי עדיף, ולענין די עבד כל השופרות פסולים חוץ מקרן הכבש כלשהו, אע"פ שאינה כפופה, כגון של כבשה נקיבה. וכן לשון ר' אבהו "למה תוקעין בשופר של איל" פירושה: למה מצות שופר היא במיץ של איל, "אמר הקב"ה" — במשמעו, בתורה — "תקעו לפני" וכו'; ומ"מ הלשון "תוקעין בשל איל" שנקט ר"א רומזת לכך שלכתחילה תוקעין בשל זכר.

לפי הדברים האלה נעלמים כמובן הקשיים הנ"ל במחלוקת ר' יוסי ורבנן: מהפסוק "וקרני ראם קרניו" אין אנו לומדים שום הלכה לענין תקיעת שופר, אלא הכוונה היא פשוט לומר שהתורה לא קראה לקרן השור בשם 'שופר', אלא השם היחיד שנזכרה בו בתורה הוא 'קרן', ובאמת גם קרני כל החיות שלא נזכרו בשם 'קרן' פסולות מפני שלא נזכרו בשם 'שופר' (ומה שנזכרה בדברי ת"ק דוקא פרה — ר' להלן).

גם ארבע הקושיות הנ"ל פסקה א' (ע"ש) שהקשו הראשונים על הרמב"ם טרות אחת לאחת (על הקושיה התמישית שם ר' לקמן): קושיה א' — בתורה לא נזכר כפוף ופשוט אך נזכר שם 'שופר', וכל מה שלא קראתו התורה 'שופר' — דהיינו כל הקרניים מלבד מין הכבשים — אינו בכלל 'שופר'. קושיות ב', ג', וד' — מחלוקת ת"ק ור' יהודה במשנה השניה וכן דברי ר' לוי הם באמת מצוה לכתחילה מדרבנן.

גם הקושיות שהיו לנו על דרכו של הלח"מ בהבנת הרמב"ם הנזכרת לעיל סוף פסקה ב' — ע"ש — אינן קיימות כאן: פסול שאר השופרות חוץ מקרן הכבש הוא מדאורייתא ולא מדרבנן, ו"כל השופרות כשרים" האמור במשנה הראשונה פירושו כשרים ממש (בדיעבד) אף מדרבנן.

אך גם דרך זו אינה נקיה מקשיים. קודם כל ישנן קושיות על עצם שיטת הערוך בענין היעל. הראשונים מוכיחים שיעל היא מין חיה — ולא כבשה כערוך — משלושה מקורות: מתרגום אונקלוס ל"אקו" הנזכר לעיל, מהפסוק "הרים הגבוהים ליעלים" (תהלים ק"ד, י"ח) ממנו משמע שהיעל אינה כבשה אלא מין חיה הגדילה בהרים, ומהתוספת והירושלמי הנ"ל פסקה א' "נתנו חכמים את המצוי למצוי ואת שאינו מצוי לשאינו מצוי", ואם יעל היא כבשה נקיבה הי מצוי והי אינו מצוי, והרי הנקיבות מצויות כמו הזכרים.

והנה פתרון שני הקשיים הראשונים הוא כנראה שלשיטת הערוך שני מיני בעלי חיים נקראים בשם "יעל": האחד הוא כבשה נקיבה, והשני הוא מין חיה. וכך מוכח מהמשנה כלאים א', ו': "היעלים והרחלים... אע"פ שדומים זל"ז כלאים זב"ז", ורחלים הן הרי כבשות (ע' בראשית ל"ב, ט"ו, ומשנה מנחות י"ג, ד'). ואדרבה לפי ההסבר הנ"ל לשיטת הרמב"ם יובן מדוע סובר הערוך שבענינו היעל היא כבשה נקיבה אע"פ שבמקומות אחרים היא מין חיה: כי היה משמע לו מהסוגיה שרק קרן הנקראת בתורה בשם 'שופר' יכולה להיות כשרה, ואם יעל היא מן חיה הרי לא מצינו שנקראה 'שופר'. אך הקושי השלישי מהתוספתא הוא לכאורה חמור. ומתוך היום תרועה שענינו הרואות שלכבשות נקיבות המצויות אצלנו אין בדרך כלל קרניים, ואם יש הריהן קטנות מאד ואין בהן כדי תקיעה, אבל כנראה שיש מיעוט של כבשות נקיבות במקומות מיוחדים שיש להן קרניים פשוטות ולכן הן נחשבות ל"אינו מצוי". ובשו"ת חכם צבי (סי' צ"ח) מביא גמ' מפורשת בכורות מ"ד: "יש דברים שהן כמומין ואינן כמומין... ואלו הן... רחל שיש לה (כצ"ל, כלפני כן שם) קרניים", הרי שרחל (כבשה, כנ"ל) שיש לה קרניים

זהו דבר שאינו מצוי ונראה כמום. ולכן של יעל פשוט הוא "שאינו מצוי" ושל זכרים כפופים הוא ה"מצוי", והדין של יעל פשוט בר"ה וזכרים כפופים ביובל הוא באמת תקנת הכמרים לפי המוסבר לעיל בשיטת הרמב"ם.

[הר"ן כתב שמה שהזקיקו לערוך לפרש שיעל הוא כבשה נקיבה היא הסיפא, "ובתעניות בשל זכרים כפופים", ממנה משמע שהיעל היא הנקיבה ו'זכרים' היינו הזכר של היעל (כי אחרת מהו 'זכרים' סתם). וצ"ל שאע"פ שמצינו במש' בשבת ה', ב' 'זכרים יוצאים לבובים' מבלי שגזכרו לפני כן הנקיבות — מ"מ הנקיבות נזכרות שם אחרי הזכרים: "רחלות יוצאות שחוזות" (ורחלות היינו כבשות כנ"ל), וי"ל שבמקום שהוזכרו גם הנקיבות קוראים לאילים בשם 'זכרים' סתם (ובמש' שקלים ה', ג' "ארבעה חותמות... וכתוב עליהן עגל זכר גדי... עגל משמש עם נסכי בקר גדולים וקטנים זכרים ונקבות גדי משמש עם נסכי צאן גדולים וקטנים זכרים ונקבות חוץ משל אילים זכר משמש עם נסכי אילים בלבד" — יש להבין שנכתב 'זכר' להדגיש שהוא היחיד שבו הנסכים הם רק לזכרים ולא לנקבות). אך מ"מ קשה על הטעם שנותן הר"ן לשיטת הערוך, שהרי בכל הש"ס איל נקרא בשם 'דיכרא' גם כשלא נזכרה הנקיבה, וא"כ אולי גם בזמן המש' קראו לאיל בשם 'זכר' (אולי מפני שהשם 'איל' מיוחד לזכר ואין לו שם נקיבה משרש איל³, כי 'אילה' היא נקיבת האיל [י' קמוצה] שהוא מין חיה), ואין איפוא שום ראיה שיעל היא נקיבתו. וברור שזהו טעם הראשונים החולקים על הערוך].

קושי אחר בהסבר הנ"ל לשיטת הרמב"ם מהווים התירוצים האחרים שבגמ' לטעמם של רבנן, משום אין קטיגור נעשה סניגור ומשום שנים ושלושה שופרות, שהרי אלה הם דברים המיוחדים לפרה ואינם מסבירים מדוע פסולים שאר השופרות שאינם לא של כבש ולא של פרה. ועוד קשה מדוע נקטה המש' חוץ משל פרה דוקא, והרי ה"ה לתיש וכד'. ונראה שצ"ל כך: עיקר כוונת רבנן היא שכל השופרות שלא נקראו בכתוב בשם 'שופר' אין יוצאים בהם, ולכן במשנה נזכר רק הטעם "מפני שהוא קרוי", ר"ל שאינו נקרא 'שופר', ומטעם זה פסול כל שופר שאינו ממין הכבשים. אבל מכיון שר' יוסי דורש מפסוק שגם קרן של שור נקראת 'שופר' נקטו רבנן חוץ משל פרה, להוציא מדעת ר' יוסי. והגמ' מוסיפה עוד נימוקים מיוחדים לפסול בשל פרה המטעימים את דברי רבנן כך: א"א לומר ששופר של פרה כשר לתקוע בו, מפני שאין קטיגור נעשה סניגור ומפני פסול ב' וג' שופרות, וא"כ על כרחך אין כוונת הפסוק בתהלים לשופר אלא יש לדרשו כדרב מתנה שור שהוא גדול כפר, ונמצא שגם של פרה נקרא רק קרן ואינו שופר. "חדא ועוד קאמר" פירושו איפוא: מהטעם המיוחד שיש לפסול בפרה אתה יכול להסיק שגם הטעם הכללי של הפסול נכון לגביה, דהיינו שלא נקראה שופר כלל אלא קרן. [יש להעיר עוד שמהלשון "והא דפרה כיון דקאי גילדי גילדי מיתחזי כב' וג' שופרות" משמע קצת שזהו רק פסול מדרבנן, מפני שדומה לב' וג' שופרות, אבל אין כאן הפסול דאורייתא של ב' וג' שופרות, כי מ"מ שופר אחד טבעי הוא. ויתכן שגם הטעם של "כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי" מדרבנן הוא, ומדאורייתא רק בפנים אומרים שאין קטיגור נעשה סניגור⁴. ולפי"ז יש להבין שרבנן אומרים לר' יוסי שגם אם הוא דורש מהפסוק שקרן השור נקראת 'שופר' מ"מ לפחות מדרבנן הוא צריך להודות שפסול, ועוד אמרו לו

(3) ומזה: "איילונית דוכרנית דלא ילדה" (כתובות י"א.), כלומר נקיבה הנקראת בשם המיוחד לזכר, כי היא כוכר, שאינה יולדת.

(4) ר' טיוע לזה להלן פסקה י"א הערה 10.

שלדעתם הוא פסול מדאורייתא, ככל הקרניים שלא נקראו 'שופר' אלא 'קרן' שמם]. ומכל מקום קשה קצת מדוע הוצרכה הגמ' להזכיר את הפסוק שבו נקראה קרן פרה 'קרן', "בכור שורו" וכו', והרי עיקר הענין הוא שלא נקראה 'שופר', וגם אלמלא נקראה 'קרן' היתה פסולה.

ה. סוגית הירושלמי ושיטת הערוך והרמב"ם

הרמב"ן, הסובר כאמור שפסול שופר של פרה אינו משום שלא נזכרה בו לשון 'שופר' אלא משום שנזכרה בו לשון 'קרן', כתב שהטעמים הנוספים בגמ' — של קטיגור ושל ב' וג' שופרות — באים בגלל חולשת הטעם של "קרני ראם קרניו", כי לא מסתבר כ"כ שהלשון 'קרן' באה ללמד שאינו בכלל שופר, שהרי גם שופר של איל נקרא קרן (ואת שינוי הלשון "וקרני" תחת "וכקרני" אפשר להסביר עפ"י הפשט כנ"ל פסקה ה'). הרמב"ן מוכיח את דבריו מסוגית הירושלמי (פ"ג ה"ב): "ורבנן כל השופרות נקראו קרן ונקראו שופר חוץ משל פרה שנקרא קרן ולא נקרא שופר התיבון והרי של יעל הרי אינו קרוי (בגירסתנו נוסף: לא) קרן ולא שופר מאי כדון כההיא דא"ר לוי שנייה היא שאין קטיגור געשה סניגור". ומפרש הרמב"ן שה"התיבון" הבינו שהפסול בפרה הוא מפני שלא נקראה בשם שופר (ולא מפני שנקראה קרן), ולפיכך הקשו: והרי של יעל כשר אע"פ שלא נקרא שופר. ותירצו: הרי אינו קרוי לא קרן ולא שופר. כלומר: במה שאמרנו בתחילה "כל השופרות נקראו" וכו' אין הכוונה שבשביל ההכשר צריך דוקא שהשופר יקרא בכתוב בשם שופר, אלא הכוונה היא שאם הוא נקרא בכתוב קרן עליו להקרא גם שופר בכדי להיות כשר, אבל אם אינו נקרא קרן ולא שופר ג"כ כשר. וממשיך הרמב"ן: "ואקשינן מאי כדון כלומר מה זו סמיכה שאתה סומך על טעם זה שמא אף של יעל יהא שמו קרן כמו של פרה אילו הזכירו הכתוב" (ר"ל: אם יש שופרות הנקראים שופר ויש הנקראים קרן ולא שופר אולי גם של יעל נקראת קרן, ולומר שכוונת הכתוב בוזאת הברכה לרמוז להלכות שופר זה דוחק. הטעמה זו של הקושי שיש בנימוק י"ל רבנן שונה קצת ממה שטען הרמב"ן לפני כן שגם שופר של איל הרי נקרא קרן, וא"כ היינו קרן היינו שופר. ומ"מ בין כך ובין כך העיקר הוא שלא מסתבר לומר ש"קרני ראם קרניו" בא למעט קרן פרה מדין שופר). "ומפרקינן עיקר הטעם הוא לפי שאין קטיגור געשה סניגור זהו שאמרתי שאין טעם הראשון מספיק ועשו [לו] (נראה שכצ"ל) סניפים מאחר".

והנה סוגית הירושלמי הזאת עומדת לכאורה בסתירה לדרך הנ"ל בהבנת שיטת הרמב"ם. כי גם אם נפרש שלא כרמב"ן, אלא נאמר ש"התיבון והרי של יעל הרי אינו קרוי לא קרן ולא שופר" הכל קושיה אחת היא, והמקשה הבין שצריך בשביל ההכשר שהשופר יקרא בתורה בשם 'שופר' והוא מקשה והרי של יעל לא נזכר בתורה בשם 'שופר' ומדוע הוא כשר — מ"מ היה לירושלמי לתרץ פשוט שיעל מינו של איל היא, ושל איל נקרא שופר, וכמו שהסברנו לעיל את שיטת הרמב"ם בזה.

אך ברור שקושיה זו מהירושלמי אינה רק על דרכנו בהסבר שיטת הרמב"ם אלא על עצם שיטת הערוך שיעל היא כבשה. ונראה לתרץ שלדעת הירושלמי אם אנו אומרים ששופר הוא רק מה שהתורה קוראת בפירוש בשם 'שופר', אע"פ שמצד שימוש הלשון אפשר לקרוא — ואמנם קוראים בלשון בני אדם — בשם 'שופר' לכל קרן חלולה שנתלשה והוצאה זכרותה — א"כ גם בשל כבשה נקבה יש לנו לפסול, כי בתורה נקראת בשם 'שופר' רק קרן של איל, ואולי גזה"כ היא שדוקא של זכר כשר (וי"ל בטעמא דקרא שזה

לזכירת עקידת יצחק שהיתה באיל זכר). משום כך מקשה הירושלמי "והרי של יעל", ואינו רוצה לתרץ ששל יעל מינו של איל הוא, כי אין זו סיבה מספקת להכשיר.

ולפי"ז י"ל לדרכנו הג"ל בהבנת שיטת הרמב"ם שפירוש הירושלמי הוא באמת כרמב"ן, ובתחילה הבין הירושלמי את מה שאמרו בשני התלמודים "ורבנן כל השופרות נקראו קרן ונקראו שופר חוץ משל פרה שנקרא קרן ולא נקרא שופר" — כמו שהבנו לשיטת הרמב"ם, שבשביל התכשר צריך שהשופר ייקרא בפירוש בשם 'שופר', ומקשה הירושלמי והרי של יעל אינו נקרא בפירוש בשם 'שופר', ומתוך כך מגיע הירושלמי למסקנה שכוונת המאמר "ורבנן כל השופרות נקראו קרן ונקראו שופר" וכו' היא שאם שופר נקרא בפירוש בשם 'קרן' או צריך שייקרא גם בשם 'שופר' בכדי שיהיה כשר, אבל אם לא נקרא לא 'שופר' ולא 'קרן' ג"כ כשר, ונהו מה שמתרץ הירושלמי "הרי אינו קרוי לא קרן ולא שופר", והקשו מאי כדון וכו', הכל כפירוש הרמב"ן הג"ל. אבל בניגוד לרמב"ן הבין הרמב"ם שהסיבה שבגללה בבבלי לא הקשו על "ורבנן כל השופרות נקראו" וכו' "והרי יעל" — אינה משום שבבבלי הבינו מלכתחילה שהכוונה היא שהקריאה בשם 'קרן' גורמת, ואם לא נקרא 'קרן' אין צורך שיקרא 'שופר' (כי הבנה זו דחוקה, כי קשה מה ענין קרן שבברכת משה אצל הלכות שופר, כנ"ל), אלא שמשום שלבבלי היה ששוט שיעל מין איל היא, ושופר האמור באיל אמור בכל מינו, וא"כ לפי הבבלי מחזיקים אנו בהבנה הראשונה שבירושלמי, שבשביל התכשר צריך שהשופר יזכר בתורה בפירוש בשם 'שופר'.

[ובדוחק רב אולי י"ל עוד שהקושיה בירושלמי לדעת הרמב"ם היא "והרי של יעל הרי אינו קרוי לא קרן ולא שופר" ומדוע הוא כשר, והירושלמי לא חשש לתרץ קושיה זו, כי התירוצו הוא שיעל היא מינו של איל. וכן היא דרך הירושלמי בהרבה מקומות לא לסיים כל נקודה במשא ומתן של הסוגיה, ותחילת סוגיה זו תוכיח, שהסתום בה מרובה על המפורש, וזה לשונה: "מ"ט דר' יוסי והיה במשוך בקרן היובל מ"ט דרבנן ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס מקרן כתיב ורבנן כל השופרות נקראו קרן ונקראו שופר... (כדלעיל)". ולכאורה דברי רבנן אינם מובנים. והקרנן העדה פירש שהפסוק הזה הוא ראייתם של רבנן לכך ששופר של פרה נקרא קרן. אך זה תמוה, כי מדוע לא הביאו מהתורה "וקרני ראם קרניו" כבבבלי, ועוד מהו "מקרן כתיב". ועל כרחנו אנו צריכים לומר כפירוש הפני משה, שחסר כאן שלב האומר שאפשר לדרוש מהפסוק "ותיטב לה' משור פר" — משופר, וכך דורש ר' יוסי, ועל זה אומרים רבנן שהדרשה הנכונה היא שור שהוא גדול כפר וזהו שור של מעשה בראשית, ע' רש"י בבבלי, והראיה היא ש"מקרן כתיב" כמו שדרשו בבבלי שבת כ"ח: "שור שהקריב אדה"ר קרן אחת היתה לו במצחו שנא' ותיטב לה' משור פר... מקרן כתיב". ולפי"ז, אומרים רבנן, נמצא שכל השופרות נקראו קרן ונקראו שופר, אבל של פרה קרן איקרי שופר לא איקרי. ולפי הג"ל י"ל ששאלת הירושלמי בהמשך "מאי כדון" פירושה: האם זהו כל טעמם של רבנן או שמא הם יכולים לדחות את דעת ר' יוסי גם לפי שיטתו שהוא דורש שור פר — שופר, והתשובה היא שרבנן יאמרו עוד לר' יוסי שלפחות בשל פרה יש לפסול מדרבנן מטעם אין קטיגור נעשה סניגור (או שזהו פסול דאורייתא וא"כ על כרחך אין לדרוש משור פר — משופר, אלא שור שהוא גדול כפר), וכמו שפירשנו בבבלי].

ומ"מ הדברים עדיין קשים וצריכים עיון. ויש להעיר עוד שהריטב"א כתב שלדעת הערוך יעל היא "כשבה קטנה". ואמנם הריטב"א הבין שכוונת הערוך לכשבה ממש, והוא מקשה עליו כשאר הראשונים, אך אולי כוונת הערוך למין חיה שדומה לכשבה

קטנה (ואולי היא כשבת־בר, והראשונים פירשו שיעל היא "שטיין בוק" דהיינו עז־הבר [כ"כ הריטב"א]). וא"כ נפל פיתא בבירא, ואין כלל פירוש כזה שיעל היא כבשה, ומי־שבות קושית הראשונים הנ"ל על הערוך. אך רוב הראשונים כתבו בשם הערוך שיעל היא כשבה נקיבה, וכ"ה בערוך לפנינו. סוף דבר, שיטת הרמב"ם בהכשר השופרות עדיין אינה מחוורת כל צרכה וצריכה עיון.

פרק שני

דיני כפוף ופשוט

1. שיטת התוס': דין כפוף ופשוט מדאורייתא

התוס' (כ"ו: ד"ה של) הביאו בתחילה את מחלוקת הערוך ורש"י בניהוי היעל, והכריעו כרש"י שהיא מין חיה. אח"כ כתבו התוס' כמו רוב הראשונים שנראה שהמחלוקת במשנה השניה אינה המשך המחלוקת שבמשנה הראשונה, אלא בשניה נתלקו במצוה לכתחילה מדרבנן, והכל מודים שמדאורייתא כל השופרות כשרים בין כפופים בין פשוטים. מבין ארבעת הנימוקים הנזכרים לעיל פסקה א' שכתבו הראשונים להצדקת שיטתם מביאים התוס' שלושה: ר' לוי מצוה קאמר, אטו פשוט וכפוף כתיב בקרא, מלשון המשניות משמע שהן שתי מחלוקות שונות (נימוקים א', ג' וד' לעיל שם). אך בעוד שראשונים אחרים הביאו ראיה נוספת (נימוק ב' שם) לכך שהפסול של פשוט או כפוף (לפי הדעות השונות) אינו מדאורייתא, מזה שלר' יהודה תוקעים בר"ה בשל איל וביוה"כ בשל יעל, ואם דין דאורייתא הוא איך יתכן שר"ה ויובל אינם שווים והלא הם למדים זמ"ז בהקש או בגז"ש — הרי התוס' מביאים מדעת ר' לוי ראיה הפוכה, והיא: ר' לוי אומר שמצוה ר"ה ויוה"כ בכפופים, ועל כרחנו טעמו של ר' לוי הוא שבר"ה כמה דכייף עדיף, כר' יהודה, ויוה"כ למד מר"ה מגז"ש, כי אלמלא גז"ש אין סברה שביוה"כ נצריך כפופים, שהרי תקיעת יוה"כ היא לשילוח העבדים ולהשמטת השדות (כמבואר בגמרא ח' :), ואינה כתקיעת ר"ה שהיא לתפילה ולזכרון ובה דרושה כפיפות והכנעה. אולם, טוענים התוס', אילו היה כל הדין של כפוף ופשוט למצוה ומדרבנן א"כ לא היה ענין להשוות את דין יוה"כ לר"ה מגז"ש, כי גז"ש היא מדאורייתא ואמורה לדינים דאורייתא, ואין סברה להשתמש בה לענין של תקנה שתקנו חכמים בתקיעת ר"ה משום טעם מיוחד הגוהג רק בה ולא ביוה"כ (ר' לקמן). ומסיקים התוס' שלפיכך נראה שהדין של כפוף אינו למצוה גרידא אלא לעיכוב (כלומר: זהו דין דאורייתא, כ"ג פשוט בכונתם).

בהמשך (ד"ה רבי) ניגשים התוס' להסבר דעת ר' יהודה ממנה מוכיחים שאר הראשונים שאין כאן פסולים דאורייתא, כג"ל. בתחילה מנסים התוס' לומר שר' יהודה הסובר שבר"ה תוקעים בשל זכרים וביובל בשל יעלים אינו דורש את הגז"ש של ר"ה ויובל. אך מיד הם דוחים זאת ומוכיחים שלד"ה יש היקש או גז"ש בין ר"ה ויובל¹. ומסבירים התוס' שטעמו של ר' יהודה הוא שלא מסתבר לדרוש את הגז"ש לענין זה, כי בר"ה קיימת הסברה של כמה דכייף איניש טפי מעלי, מפני שהתקיעה היא לתפילה ולזכרון העקידה, "אבל יובל דלשילוח עבדים ושדות החזרות לבעלים אין לחוש אלא

(1) על שיטת רש"י בענין זה ר' להלן סוף פסקה ז'.